

לעולם בהם תעבדו

והתנחלתם אתם לבניכם אחרים לרשת אחזה לעולם בהם תעבדו ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך: (ויקרא כה, מו)

גדר המצוה

וכתב החינוך (מצוה שמז) וז"ל שנעבד בעבד כנעני לעולם, כלומר שלא נשחרר אותו לעולם, ושלא יצא לחירות כי אם בשן ועין, כמו שבא בכתוב. ואמרו זכרונם לברכה בפרק השולח (גיטין לח, ב) אמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר לעולם בהם תעבדו.

טעם המצוה

ממשיך החינוך וז"ל משרשי המצוה, לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם ולעבדו לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות, עכ"פ יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטוינו להחזיק באלו לתשמישנו אחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפיהם ולא יהיו למוקש בכתינו.

וזהו שאמר הכתוב אחר כן (שם, מו) "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה", כלומר ובכן לא תצטרכו להשתעבד באחיכם, ותהיו נכונים כולכם לעבודת השם. ואע"פ שיש במשמעות הכתוב שיבוא להזהיר שלא להשתעבד בעבודת פרך בעבד עברי, שבעים פנים לכתובים.

גדר עבד כנעני

דנו האחרונים בעיקר גדר עבד כנעני, האם הוא כגוי עם יותר מצוות, או כיהודי אבל בפחות מצוות. ויש שרצו להוכיח מהרמב"ם (איסורי ביאה יב, יא) גדר שלישי, וז"ל העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות וקבלו עליהם מצות שהעבדים חייבים בהם יצאו מכלל העכו"ם ולכלל ישראל לא באו, לפיכך השפחה אסורה לבן חורין, אחד שפחתו ואחד שפחת חבירו, והבא על השפחה מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים, שהרי מפורש בתורה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי והיא מותרת לו שנאמר אם אדוניו יתן לו אשה. משמע ס"ל שאינו לא גוי ולא יהודי, ומה"ט אסרו שפחה ליהודי מדרבנן, שהרי כתב שמכין אותו מכת מרדות, והולך לשיטתו (הל' אישות פ"א) שהלאו ד"לא תהיה קדישה" לא מיירי באיסור עבד, ולא ד"לא יהיה קדש" לא מיירי באיסור שפחה, כמו שביאר רש"י ע"פ תרגום אונקלוס, אלא באיסור פנויה ומשכב זכר.

אלא דצ"ע מש"כ הרמב"ם (איסורי ביאה יב, יג) וז"ל אל יהי עון זה (בעילת שפחה) קל בעיניך מפני שאין בו מלקות מן התורה, שגם זה גורם לבן לסור מאחרי ה' שהבן מן השפחה הוא עבד, ואינו מישראל, ונמצא גורם לזרע הקדש להתחלל ולהיותם עבדים, הרי אונקלוס המתרגם כלל בעילת עבד ושפחה בכלל לא יהיה קדש ולא תהיה קדשה. וק' הרי חולק על פירוש התרגום, א"כ איך מביאו לסייעתא לענין חומר העברה.

עוד יש להעיר ממש"כ הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש ב, יא) וז"ל ישראל שהרג גר תושב אינו נהרג עליו בבית דין שנאמר (שמות כא, יד) "וכי יזיד איש על רעהו", ואין צריך לומר שאינו נהרג על הגוי. ואחד ההורג את עבד אחרים או ההורג עבדו הרי זה נהרג עליו, **שהעבד כבר קבל עליו מצות ונוסף על נחלת ה'.** משמע שיש עליו תורת ישראל שהרי הוא "נוסף על נחלת ה'", וצ"ע ממש"כ בהל' איסו"ב.

אמנם בחינוך (הנ"ל) משמע שעבד כנעני הוי כגוי, שהרי כתב שכל ענינו הוא שיהיה עם מי לשמש, שלא יצטרכו לשמש ביהודים, ולכן הכשירו אותם לעקוד מהם ע"ז שלא יהיו למוקש, אבל משמע שאין שום צד "יהודי" להם.

משלוח מנות לעבד

מדברי הרמב"ם אלה נראה דיש לפשוט ספיקת הפרמ"ג בא"א (או"ח תרצה ס"ק יא) האם עבד כנעני בכלל "רעהו" במשלוח מנות. היינו שמסופק אם יוצא ידי חובתו בבן חורין ששלח לעבד כנעני. וכתב ששוב ראיתי ברא"ם פרשת משפטים (שמות כא, כ) דע"כ בכלל רעהו הוא. עי"ש שמציין למשנה (ב"ק ח, ג) לענין עבד כנעני בבושת, דלרבנן אחיו, וכ"ש דהוה בכלל רעהו, והוא הדין בשור רעהו. ומדברי הרמב"ם שכתב שפטור על הריגת ג"ת משום שלא התקיים "על רעהו", ובעבד חייב, ע"כ שעבד נקרא "רעהו".

שחרור העבד לצורך עבודת ה'

ממשיך החינוך שמהיות יסוד המצוה כדי שירבו בני אדם בעבודת בוראם ברוך הוא, התירו חכמים זכרונם לברכה לעבור על מצוה זו בכל עת שביטול מצוה זו יהיה גורם למצוה אחרת, ואפילו בשביל מצוה דרבנן אם היא מצוה דרבים, כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת וצריכין לשחרר העבד ולהשלים המנין. ואל יקשה עליך, ואיך נדחה מצות עשה זו דאורייתא בשביל מצוה דרבנן, כי מפני שיסוד המצוה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא, אחר שבשחרורו עכשיו נעשית מצוה, ועוד שגם הוא מתרבה בגופו במצוות שלא היה חייב קודם השחרור, בין זה וזה אמרו זכרונם לברכה שמותר לשחררו, שכן קיבלו הענין.

החינוך התכוון לתרץ בזה קושיית הראשונים על ההיא דברכות (מז, ב) מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה, ומק' הגמ' היכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנאמר "לעולם בהם תעבדו", ומשני לדבר מצוה שאני, הדר מק' מצוה הבאה בעבירה היא, ומשני מצוה דרבים שאני. והיה קשה להחינוך איך מצוה דרבנן ידחה עשה דאורייתא, וע"ז משני משום שכל הענין של העשה אינו אלא כדי שיוכל לעבוד את בוראו.

עשה דרבים

ועי' בזה ברא"ש (שם סי' ז) וז"ל דאלים עשה דרבים דכתיב "ונקדשתי בתוך בני ישראל" דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה ברבים, ואפילו הוי מלתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עיקר מן התורה, אפ"ה דחי עשה דיחיד. דלא מסתבר לי דמיירי בעשרה דאורייתא כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע דבכל ענין איירי. מכאן תשובה לבה"ג שכתב שאם נקבר לו לאדם מת ביום טוב האחרון של חג שהוא מדרבנן, דאטי אבילות יום ראשון שהוא דאורייתא ודחי עשה דרבים שמחת הרגל דיו"ט האחרון דרבנן, דהכא משמע דעשה דרבים דרבנן דחי עשה דלעולם בהם תעבדו. ועוד לא מצינו אבילות יום ראשון דאורייתא, דדווקא אנינות יום ראשון דאורייתא לענין אכילת קדשים ומעשר שני.

"לא תחנם"

וידועים הם דברי הרמב"ן (גיטין לח, ב) שג"כ תמה כנ"ל "וכי מפני מצוה להתפלל בציבור דחו עשה שבתורה", ותי' שלא אמרה תורה "לעולם בהם תעבדו" אלא משום שלא ליתן להם מתנות חנם כענין דכתיב בגוים "לא תחנם", אבל כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצוה וצורך הרב דליכא חנינה מותר.

דרך אגב, מזה שהרמב"ן מדמה מצות לעולם בהם תעבדו לאיסור "לא תחנם", הוכיח הגר"א ווייס

שליט"א שס"ל להרמב"ן שעבד כנעני הוי כגוי שחייב במקצת מצוות, דאם נאמר שהוי יהודי אם פחות מצוות, או עכ"פ שיצא מכלל עכו"ם מהכ"ת שיהיה כאן איסור של "לא תחנם".

על עיקר דברי הרמב"ן תמה עליו הרשב"א שאפילו לגר (תושב) אוכל נבלות מותר ליתן מתנת חנם לכו"ע, וכ"ש לעבד כנעני שקבל עליו כל המצות כישאל. וקרא כתיב "לגר אשר בשעריך תתננה", ובשילהי פ"ק דע"ז (כ, א) אמרינן שמתנת חנם תנאי היא, דתניא "לגר אשר בשעריך תתננה", אין לי אלא לגר בנתינה לגוי במכירה, ולגוי בנתינה ולגר במכירה מנין, ת"ל "ואכלה או מכור וגו'", דברי ר"מ ר' יהודה אומר דברים ככתבן לגר בנתינה ולגוי במכירה, אלמא מדמוקמינן פלוגתייהו במתנת חנם שמעינן מינה דאפילו מאן דאית ליה דאסור ליתן מתנת חנם לגוי לגר מותר, וכ"ש לעבד כנעני כמו שאמרנו, אלא הכא מצוה דרבים שאני ולאפרושי רבים מאיסורא נמי עדיף ושרי.

הקב"ה כועס

עוד תי' שאה"נ דאתיא האי מצוה ודוחה עשה שבתורה, שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס.

חצי שעבד חצי ב"ח

ממשיך הרשב"א מהא דתנן (גיטין מא, א) מי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, הרי עובר בעשה. ותי' הרשב"א דהתם היינו טעמא משום דלא גרע ממצות תפילת צבור שמשחררין אותו עליה, דהכא נמי איכא משום מצות פריה דכתיב לא תהו בראה. נראה שכוונתו להשוות מה שנאמר בגמ' אצל ר"א שהיה "מצוה דרבים", להא דאמרינן שפרו ורבו הוי "מצוה רבה".

וכי אומרים לו לאדם חטא וכו'

הרשב"א לשבת (ד, א) תי' בענין אחר, דהנה התוס' (גיטין מא, א) הק' כנ"ל היכי כפינן להאדון לשחרר דח"ע חב"ח, הא אמרי' בפ' השולח (גיטין לח, ב) דכל המשחרר עבדו עובר בעשה, וכי תימא מצוה שאני, וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חבירך, כדאמרינן בריש שבת. ותי' ר"י דמשום מצוה רבה שרי אע"ג דעובר בעשה.

והרשב"א (שבת ד, א) תי' דשאני התם כיון דחציו בן חורין לית בהו משום "בהם תעבודו" משום צד חירות שבו. ויעוי' בקצוה"ח (סי' קע"א) שהק' דאמאי אינו עובר בעשה ד"בהם תעבודו", ותי' דכיון דח"ע חב"ח הרי הוא כל הזמן חציו עבד וחציו משוחרר, א"כ משום הצד חירות שבו לעולם אין יכול לעבוד בו עבודת עבד, והאי עשה דבהם תעבודו הוא דוקא ביכול לעבוד בו עבודת עבד, וע"כ אינו עובר.

האחרונים הקשו על הרשב"א שס"ל שבח"ע חב"ח ליכא עשה ד"לעולם בהם תעבודו", מהא דאיתא בגיטין (לח, א) בההיא אמתא דהו מעבדי בה אינשי איסורא, ואמר אביי אי לאו דאר"י אמר שמואל כל המשחרר עבדו עובר בעשה הוה כייפנא לרבה לשחררה, ופריך מחציה שפחה וחציה ב"ח שנהגו בה מנהג הפקר וכפו את רבה לשחררה, והשתא לפי דברי הרשב"א מאי קושיא שאני התם דח"ש חב"ח וליכא עשה, משא"כ בההיא אמתא דלא היתה חב"ח וע"כ שייך בה האי עשה.

איסור קדישה

על מה שנאמר שח"ע חב"ח אינו יכול לישא לא שפחה ולא ב"ח, הק' בתוס' דליתי עשה דפרו ורבו וידחה לא תעשה ד"לא יהיה קדש", ותי' הר"י דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, דמשעת העראה קא עקר ללאו ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה.

וכתב מהר"ם (גיטין מא, א) דצריך לומר דמה שהזכירו התוס' ל"ת ד"לא יהיה קדש" הוא לאו דוקא, אלא כונתם ל"ת ד"לא תהיה קדשה", שהרי קושייתם היא שישא בת חורין, הראיה דכתבו שעשה דפרו ורבו ידחה, והלא אם ישא שפחה אין מקיים פרו ורבו כיון שאין בנה מתיחס אחריה, כמ"ש התוס' ד"ה לישא שפחה, ובהכרח צ"ל דישא ב"ח, ובכה"ג האיסור הוא מה שהבת חורין נשאת להחצי עבד שבו, והרי היא קדשה, וע"כ דכוונתם ללאו ד"לא תהיה קדשה".

אמנם הרש"ש בסוגיין חידש דבלאו דלא יהיה קדש נכלל ג"כ איסור עבד בבת חורין, דכל שאין קידושין תופסין מקרי קדישות, ובלא תהיה קדשה נכלל איסור בן חורין בשפחה, אלא דהראשון הוא אזהרה עליו והשני עליה, והיינו דהזכר תמיד עובר בלא יהיה קדש והנקבה בלא תהיה קדשה, וע"כ נקטו התוס' בדוקא לא יהיה קדש.

האם הכשר מצוה נחשב ל"בעידנא"

ותי' ר"י דבעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, דמשעת העראה קא עקר ללאו ועשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמ"ב.

והק' בטורי אבן (חגיגה ב, ב) דהא דבעינן דבעידנא דמיעקר ללאו מקיים עשה, הוא רק היכא דבעלמא שייך לקיים העשה בלא עקירת הלאו, כגון בכותש עפר ביום טוב לצורך מצות כיסוי הזם, דקאמר הגמ' (ביצה ה, ב) דלא דחי משום דלא הוי בעידנא, והיינו משום דבעלמא אפשר לקיים מצות כיסוי בלי כתישה, ועל כן אין הכתישה נחשבת להכשר מצות כיסוי, אבל היכא דאין שום אפשרות לקיים העשה בלא עקירת הלאו, הו"ל עקירת הלאו הכשר מצוה ואתחלתא דמצוה היא. וכיון דמצות פרו ורבו א"א להתקיים אלא ע"י העראה הו"ל הכשר מצוה ודחי ל"ת, אע"ג דלא הוה בעידנא.

והביא הטו"א שכדבריו כתוב בפסקי תוס' (זבחים צו, ב), בהא דאמר רבא התם דאין עשה דוחה ל"ת שבמקדש שנאמר "ועצם לא תשברו בו" - לרבות עצם שיש בו מח, ואמאי לא יבא עשה דאכילת בשר ולידחי לאו דשבירת עצם, ובתוס' שם הקשו דמאי פריך הא בעידנא דמיתעקר לאו דשבירת עצם לא מקיים עשה דאכילה, ובפסקי תוס' (שם אות סט) כתבו בזה"ל, אם אי אפשר לקיים עשה בענין אחר לא בעינן בעידנא דמיעקר לאו לקיים עשה. וכונתם דכיון דאי אפשר בשום אופן לקיים עשה דאכילת המח בלי שבירת העצם, ע"כ דחי אפילו אם לא הוה בעידנא.

בעידנא

המנ"ח (מצוה א) כתב דעיקר מצות פרו הוא מה שיש לו בנים, והביאה אינה אלא הכשר מצוה, הראיה דקיי"ל דאם היו לו בנים ומתו לא קיים המצוה, והרי דקיום המצוה הוא מה שיש לו בנים, ולכן תמה על תוס' שחילקו בין העראה לגמר ביאה, הרי גם הגמר ביאה אינה כי אם הכשר מצוה. ותי' הגרא"ו שס"ל לתוס' דאף דקיום המצוה אינו אלא בשעה שיש לו בנים, מ"מ מעשה המצוה הוא בגמר ביאה, והיינו דהחיוב הוא לעשות מעשה שיהיה לו בנים, וזהו בגמר ביאה, ולכן העראה לא דחי את הל"ת, אבל הגמר ביאה חשיב מעשה מצוה ממש.

ומטו בשם האגר"מ שגם קיום מצוה יש בביאה, וזה שאם יש לו בן ובת אינו חייב שוב, היינו דאז יש לו פטור, אבל הקיום מצוה הוא בביאה שיכול להוליד.

היתר ממזר בשפחה

איתא בקידושין (סט, א) ר' טרפון אומר יכולין ממזרין ליטהר, כיצד ממזר שנשא שפחה הולד עבד, שיחררו נמצא הבן בן חורין.

והק' הריטב"א למה ממזר מותר בשפחה אפילו לכתחלה, וליתיה בלאו ד"לא יהיה קדש מבני ישראל" שאסור ישראל בעבד ושפחה כדמתרגמינן בהדיא, אע"ג דמחייב בלאו דלא תתחתן ואסור בגויה, ומ"ש מעבד משוחרר דכי היכי דמחייב בלאו ד"לא תתחתן" מחייב בלאו ד"לא יהיה קדש", כדתנן

(גיטין מא, ב) מי שחציו עבד וחציו בן חורין לישא שפחה אינו יכול מפני חירות שבו, ותל' רבינו יעקב ז"ל דכל היכא דאמר קרא לאו גרידא כגון "לא תתחתן במ" וכיוצא בו ממזר אסור בו, אבל הכא דכתיב "לא יהיה קדש", ולא אמר רחמנא "לא יקח שפחה", א"כ י"ל פרט לזה שהוא קדש ועומד שיצירתו בעבירה היתה מתחלה, מה שאין כן בעבד משוחרר שהיתה יצירתו בהיתר, ונכון הוא.

אבל דעת הרמב"ם (איסו"ב שם) שביאת שפחה אינה אלא דרבנן. וז"ל והבא על השפחה מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים, שהרי מפורש בתורה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי והיא מותרת לו שנאמר אם אדוניו יתן לו אשה. מבואר בדבריו שאיסור של שפחה לישראל אינו אלא מדרבנן, וכך הבין הרמ"ך וכתב שלדבריו מובן למה אין איסור לממזר לישא שפחה.

וכן מבואר להדיא בהרמב"ם (איסו"ב טו, ג - ד) וז"ל וממזר הבא על העכו"ם הולד עכו"ם, נתגייר הרי הוא כשר כשאר גרים, ואם בא על השפחה הולד עבד, שחררו הולד כשר כשאר עבדים משוחררין ומותר בבת ישראל. לפי דבר זה התירו לממזר לישא שפחה כדי לטהר את בניו שהרי הוא משחרר אותם ונמצאו בני חורין, ולא גזרו על השפחה לממזר מפני תקנת הבנים.

ממזרת בעבד

וכתב הב"ש (סימן ז, לב) שלפי הרמב"ם ממזרת אסורה לעבד, דהא אכתי הבנים ממזרים הם, אבל לטעם הר"ן בשם ר"ת מותר.

לעולם בהם תעבודו

הגמ' דנה על עצה אחרת שיגנוב וימכרו לעבד, וכתב רש"י דהוא מצי לאקשוויי מי שרי לאנסובי עצה למיגנב, הק' מהרש"א היאך יהיב ליה עצה זו שהאדון ישחררו לבנו באיסור עשה ד"לעולם בהם תעבודו", ומי יימר דמשחררו ויעבור בעשה.

ועי' בשעה"מ (עבדים ג, ג) שהק' למה לא הק' מהרש"א על מתני' דקתני יכולים ממזרים ליטהר כו', דהאיך מתקנינן ליה בעצה זו שישחרר ויעבור עשה דלעולם בהם תעבודו. ותל' דאמתני' ל"ק ליה, דכיון דהאב הוא המשחרר אותם כדי ליטהר זרעו אין כאן משום עשה דלעולם בהם תעבודו, אבל הכא גבי אדון ק"ל שפיר. וצ"ב כוונתו, ואולי ס"ל כהרמב"ן ודעימיה שגדר איסור לעולם בהם תעבודו הוא כמו "לא תחנם", שאינו אסור א"כ משחררו בשביל העבד, אבל כל זמן שיש לו מניעה אחרת לית לן בה.

עבודת פרך

כתב בספר החינוך (מצוה שמו) וז"ל שלא נעביד עבד עברי בעבודת פרך שנאמר (ויקרא כה, מג) "לא תרדה בו בפרך". ואי זו היא עבודת פרך, פירשו ז"ל שהיא עבודה שאין לה קצבה, וכן עבודה שאין אדם צריך לה אלא יעשנה כדי שלא יתבטל העבד, וכמו שאמרו ז"ל לא יאמר לו עדור תחת הגפנים עד שאבוא, שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עבוד עד שעה פלונית או עד מקום פלוני. והכלל, שלא נעבידהו זולתי בהיות הצורך לנו לעשות המלאכה ההיא שנצוהו עליה.

ממשיך החינוך שאע"פ שאינה נוהגת בזמן הזה, לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהזהר בה הרבה. ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם, ומהשם הוא, ויתננו לאשר יישר בעיניו הזמן שירצה ולא יותר ואפילו רגע, שגם כי יצבור כעפר כסף ויטמנהו בקרקע ויקנה קרקעות עד אין מספר וטובה הרבה יהיה לו, הכל יאבד ממנו יחד בחטאו ליה', ואם יצדק תתקיים בו הטובה, כי כל מין במינו ידבק. כדברי החינוך כתב גם הרמב"ם (עבדים א, ו) עי"ש באריכות.

אמנם בספר שערי תשובה לרבינו יונה (ש"ג אות ס) כתב וז"ל "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו), לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים

להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מיים או לצאת בשליחתו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ.

האם מותר לת"ח לצוות לחברו לעשות לו דבר שאינו רוצה

בספר תשובות והנהגות (כרך א סימן תקמ) נשאל האם תלמיד חכם לא יצוה לחבירו דבר שאינו עושה ברצון. והשיב שמקרא מלא דיבר הכתוב (ויקרא כה, מו) "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך", ומפרש רבינו יונה בשע"ת (הנ"ל) ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם.

מוסיף הגר"מ שטרנבך שליט"א וז"ל שמועה שמעתי שמרן הגריז"ס זצ"ל מבריסק הקפיד מאד על דברי השע"ת, ולכן נזהר לא לבקש משום אדם לעשות עבורו דבר, ואפילו להביא הכובע וכדומה.

עוד הביא שפעם היו רבינו החזו"א זצ"ל והקדוש הגר"א ווסרמן זצ"ל בחתונה אצל ת"ח מובהק, הגר"א וזצ"ל הפציר בחזו"א שיאמר דרשה, אבל הוא סירב, והגר"א וזצ"ל לא פסק ללחוץ עד שאמר "מובטחני שבזה אין איסור לא תרדה בו בפרך", והחזו"א זצ"ל ענה אני לא כ"כ בטוח, והגר"א וזצ"ל נרתע וביקש ממנו מחילה. ועיין באגרות חזו"א (ח"ב פ"ט) שמביא דברי רבינו יונה.

מי שאינו מחזיר ספר אחר הלימוד

עוד כתב שפעם הופץ כרוז בישיבות דמי שאינו מחזיר ספר לארון הספרים, הרי הוא עובר בלאו זה ד"לא תרדה בו בפרך", כיון שבזה הוא מעביד שלא ברצונו איש אחר לאוספו בלילה, והאיסור חמור מאד. ויש רבנים שטענו שדעת רבינו יונה יחידאה היא (אף שבספר יוסף אומץ סותם כדבריו), ועיקר האיסור הוא רק כשמעבידו כעבד בדבר שאין לו קצבה ואין לו צורך אליו כמבואר ברמב"ם (הנ"ל), ולא באקראי בעלמא לדרכו ותשמישו מעשה כעין עבדות שאין זה בכלל האיסור, ומה גם שבחינוך מצוה שמ"ו מבואר דלאו זה מה"ת אינה אלא בעבד עברי, ומיהו גם להחינוך בזה"ז נוהג מדרך המוסר כמבואר במנ"ח שם.

ובמקום אחר (תשובות והנהגות כרך ה סימן שצד) הביא שרב גדול בפרנקפורט תלה מודעה בבית המדרש, שמי שלוקח ספר ולא מחזירו עובר בלאו "דלא תרדה בו בפרך" כיון שגורם לגבאים לטרוח שלא מרצונם ולהחזיר את הספרים למקומם. וחיידוש גדול הוא שאפילו לא בקש מחבירו רק גרם לחבירו לטרוח בניגוד לרצונו דינו כעבודת פרך ואסור בלאו. כתב שהגר"מ שניידער זצ"ל היה מאוד נבוך בזה שהרי האיסור הוא לרדות בפרך, ולהחזיר ספרים למקומם אינה עבודת פרך, אבל אמר שכיון שגברא רבה אמר מילתא, הלוא הוא רבינו יונה מגדולי הפוסקים הקדמונים, ראוי לחוש לדבריו, ולא לגרום לחברו לטרוח בניגוד לרצונו, וכ"ש במקום שעלול לגרום ביטול תורה, שמחפשים את הספר ולא מוצאים אותו כיון שאינו במקומו. וכתבתי כל זה שנדע כמה יש להזהר שלא לגרום לחבירו אי נעימות ולהטריחו בניגוד לרצונו.

אמנם בשו"ת שלמת חיים (סימן קלז) שנשאל על מה שכתבו שהמצוה לאחד שיעשה דבר והלה עושה משום כיסופא דיש לחוש משום "לא תרדה בו בפרך" (במדבר כ"ה מ"ג), דיש לעורר על זה מספרא המובא במג"א (קסט, א) "אבל אתה רודה בבן חורין". והשיב לעיין שם במחצית השקל דהך דרשא לא קאי כי אם אקרא "לא תעבוד וגו' עבודת עבד".

וז"ל המג"א שאנו מניחים לעבדים להוליך עלינו אחרינו לבית המרחץ ולנעול מנעלינו, דהוי כאלו התנו על כך. (של"ה) אבל בספרי דריש בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך. ועבדים שלנו כב"ח דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד. וז"ל מחצה"ש משמע למג"א דה"ה דדרשינן כן גם בקרא דלא תעבוד בו עבודת עבד, בו אי אתה עובד אבל עובד אתה בבן חורין.

אבל באמת עיינתי בילקוט פרשת בהר (רמז תרסו – תרסז) ולא ראיתי שם האי דרשא, אבל אתה רודה בבן חורין על פסוק לא תרדה בו בפרך, כי אם על פסוק לא תעבוד בו כו' דרש הכי אבל אתה עובד בבן חורין.